

ԱԶԱՏ ԿԱՄՔ

(Ըստ Բիւխների)

Մարդը նայնպէս է ազատ, որպէս
թռչունը վանդակում. նա կարող է շար-
ժուել միայն որոշ սահմանների մէջ:
ԼԱՅԱՏԷՐ

Շատ միամիտ է այն սինցնորքը,
թէ մարդկային կամքը անպայման ազատ
է, բայց բնութիւնը նրան հպատակեցրել
է մարդուն տուած ինքնապաշտպանու-
թեան ընազդին:

ՇՆԱՅԴԵՐ

Ամեն ինչ հասկանալ՝ կ'նշանակէ
ամեն ինչ ներել:

ա. ՄՏԱՅԷ

Մարդը իւր թէ մտաւոր և թէ հոգեկան էութեամբ ա-
մենապարզ բնութեան ծնունդ է, ուստի անկասկածելի է,
որ ոչ թէ նա ինքը ինչ որ կամենում է, գործում է, զգում
է, այլ ինչ որ մտածում է՝ երևութների նոյնպիսի բնական
յարարերութիւնների և պահանջի վերայ է հիմնուած, որպէս և
տիեզերքը:

Միայն մարդու և նրա գոյութեան արտաքին և ոչ դիտ-
նական ուսումնասիրութիւնը միացած վերացական նախապա-
շարմունքների հետ կարող էին ստեղծել սխալ համոզմունք՝ թէ
մարդկանց և ազգերի կատարած և չր կատարած գործերը բո-
լորովին ազատ և ինքնազիտակցական կամքի արդիւնք են: Ա-
ւելի խոր մտածողութիւնը բերում է այն համոզման, որ մար-
դու անհատական գոյութիւնը այնքան անբացատրելի է և
խիստ կերպով կապուած է բնդհանուր որոշականութեան և
բնական ազդեցութիւնների հետ, որ կամայականութեան կամ

ազատ որոշման մասին կարելի է խօսել միայն շատ սահմանափակ մտքով: Խոր դատողութիւնը մեզ ծանօթացնում է այն բոլոր երեւոյթների որոշ կանոնների և օրէնքների հետ, որ մինչև այժմ կամ պատահմունքի և կամ ազատ ինքնորոշման տրոհւնք էին համարւում:

Մարդկային կամքի ազատութիւնը, որ բոլոր մարդիկ գովաբանում են, ասում է մեծ իմաստուն Սպինոզան, կայանում է միայն նրանում, որ մարդիկ դիտակցում են իրենց ցանկութիւնը, բայց չեն հասկանում այն շարժառիթները, որ նրանց ցանկալ է ստիպում:

Միայն վերջին ժամանակներում զնահատեցին վիճակազրկան դիտութեան արժէքը, բայց ստատիստիկան արդէն ապացուցել է թէ շատ երեւոյթներ տեղի են ունենում խիստ որոշ օրէնքների հիման վերայ, իսկ ինչու այժմ այդ երեւոյթները պատահմունքի կամ կամայականութեան արդիւնք են համարւում, եթէ օրինակ ստատիստիկան ապացուցել է, որ միևնոյն հանգամանքներում և որոշ ժամանակուայ մէջ միևնոյն թիւ սպանութիւններ, ինքնասպանութիւններ, զոհութիւն, պսակ և այլն են կատարւում, ուրեմն ակամայից պսպիսի երեւոյթները պատահմունքից չեն առաջ դալիս, այլ որոշ կանոններով կամ բնական ինքնորոշումով են բացատրւում: Միմիայն անհատական և մասնաւոր երեւոյթները քննելիս մենք դժուարանում ենք այս ճշմարտութիւնը հասկանալու, բայց ընդհանուր և ամբողջական երեւոյթների համար միշտ պարզւում է մի այնպիսի կարգ, որ մարդկութեան և մարդու վերայ անխուսափելի կերպով է իշխում: Այժմ արդէն բժիշկների և գործնական հոգեբանների մեծամասնութիւնը ընդունում է, որ մարդկանց գործողութիւնները վերջի վերջոյ մի յայտնի և որոշ բնական կարեւորութեան արդիւնք են: Այս կնշանակի, որ մարդկանց գործերը ծագում են արտաքին ազդեցութիւնների տակ և ամեն մի առանձին դէպքում ազատ ընտրութեան համար շատ նեղ շրջան է ֆիւում կամ բոլորովին ոչինչ չէ կատարւում ազատ ընտրողութեամբ:

Մի քանի փաստեր բոլորովին բաւական կլինեն ապացուցանելու, թէ ինչ է գոյութեան բնական աշխարհակարգը: Մարդու

կամքի վերայ տիրապետող ազդեցութիւնները, որոնք նրա կատարած ու չը կատարածներին յայտնի սահման են դնում, երեք կարգի են բաժանուում:

Առաջին և ամենազօրեղ ազդեցութիւնը բղխում է մարդու անհատական կազմուածքից, նրա մարմնաւոր և հոգեկան տրամադրութիւններից, բնազդութիւններից ու բնաւորութեան սակմից, այսինքն ըստ մեծի մասին ժառանգած ծնողներից և նախնիքներից: Այս բոլոր ուժերը այնպէս են ազդում մարդու վարմունքների վերայ, որ ազատ բնորոշութեան համար կամ բոլորովին անդ չի մնում կամ շատ սակաւ է մնում: Երկրորդ ազդեցութիւնը կախուած է կրթութիւնից, զարգացումից և օրինակից, որոնք ներգործում են բնածին յատկութիւնների վերայ կամ դէպի լաւը կամ դէպի վատը և նոյնպէս խիստ սահմանափակում են մարդու կամքը:

Երրորդ տեսակ ազդեցութիւնները բղխում են միջավայրի այն շրջանի կամ մթնոլորտի պարագաներից, ուր մարդս ապրում է և պիտի ապրի:

Միջավայր պէտք է համարել երկիրը, հողը, կլիման, ընդհանուր բնական երևոյթները, բայց և սովորութիւնները և բարքերը, քաղաքական-սօցիալական պայմանները, դիտութեան և զարգացման ուստիւնը բնորոշող առանձնայատկութիւնները, ժողովրդի, ապրուստի միջոցները և կենցաղավարութիւնը, վերջապէս, մարդու կամքի վերայ ազդեցութիւն ունի անձնական հանգամանքները, որպէս, առողջութիւնը, սնունդը, հարստութիւնը կամ չբաւորութիւնը, ունեւորութիւն կամ չունեւորութիւնը, հասարակական դիրքը, բողոքաւորութիւնը և այլն: Այս պատճառով, մարդը իւր վարմունքների մէջ հպատակ է բոլորովին նոյն բնական օրէնքներին, որպէս նրանից ցածր կենդանի բնութիւնը: Որպէս ամեն մի բոյսի դոյութիւնը, նրա մեծութիւնը, արտաքին դիրքը, զեղեցկութիւնը, կենսական ուժը կախուած է բացի ժառանգական յատկութիւններից և այն հողից, ուր նա բուսել է, նրա ծած օդից և նրան շրոյ անձրևից, որպէս իւրաքանչիւր կենդանի նրան շրջապատող ներքին և արտաքին պայմանների արդիւնք է,

նոյնպէս և մարդը իւր Ֆիզիքական և հոգեկան յատկութիւններով արտաքին և ներքին ազդեցութիւնների, պատահմունքների, նախասարամադրութիւնների արդիւնք է և այսպիսով նա այն հոգեկան անկախ և ազատ ընտրութեան ազատ էակը չէ, որպէս նրան երևակայում են փիլիսոփաները և բարոյադէտները: Այն մարդը, որ բնածին բարի տրամադրութիւններով, կարեկցող հոգով, խղճով և արդարասիրութեամբ համակուած աշխարհ է գալիս—նա սակաւ բացառութեամբ դառնում է իսկական բարոյագէտ, եթէ միայն վատ կրթութիւնը, կեանքի անառողջ պայմանները յոժով չեն խեղդել, ոչնչացրել այդ յատկութիւնները:—բայց ընդհակառակը ոչ մի կամք ընդհանրապէս երբէք չէ կարող զսպել, յաղթահարել մեկամաղծոտութիւնը, ծուլութիւնը, թեթեւամտութիւնը, սնափառութիւնը, մեծամտութիւնը, ժլատութիւնը, հեշտասիրութիւնը, արբեցողութիւնը, խաղը, և դէպի բռնութիւն ունեցած տրամադրութիւնը:

Առօրեայ փորձը ապացուցանում է մեզ շատ պարզ կերպով, որ իւրաքանչիւր անհատ զործում է ըստ իւր բնաւորութեան և ներքին ծգտման և մեր բնութեան ժառանգած ու բնածին ծգտումները և բնազդները մեր վճիռների և գործերի վերայ ըստ մեծի մասին այնպիսի ազդեցութիւն են անում, որ հաւատի կամ մտածողութեան ազդեցութեան համար ոչինչ չէ մնում: Մարդկանց վարմունքները, ասում է Աուէրբախ, նրբանից չէ կախուած, թէ նրանք ինչ են մտածում Աստծու մասին, այլ նրանք վարւում են իրենց ներքին ներշնչումների և սովորութիւնների համեմատ: Շատ անգամ մարդ շատ լաւ իրեն ճանաչում է, գիտէ իր հոգեկան յատկանիշները, գիտէ իւր արած սխալները, բայց էլի չի կարողանում յաշդութեամբ մաքառել իւր ներքին ճնշման դէմ: Նա միշտ նոյն սխալները կրկնում է, նոյն դժուարութիւններն է ստեղծում իւր համար, որովհետև միայն բացառիկ դէպքերում զաղափարական կամ մտքի շարժառիթները կարողանում են յաղթել զգացմունքի կամ սովորութիւնների շարժառիթներին:

Երիտասարդ հեշտասէր մարդը ամեն բան զոհում է սիրոյ առարկայի համար, ժլատը փող դիզելու ցանկութեան,

ծոյր հանգստութեան և աշխատանքից փախչելուն, փառասէրը իւր կրթին է զոհուած ամեն բան և այլն և այլն: Բնածին կիրքը յաղթուած է բոլոր գաղափարներին, չի լսում դատողութեան ապացոյցներին և ոչ մի վտանգ հաշուի չէ առնուած: Բարկացկոտ մարդը զրդուած ժամանակ այնպիսի վարմունք է ունենում, որին ընդունակ չէ հանգիստ դրութեամբ: Ողորմած և բարեսիրտը զոհուած է իւր շահերը և նոյն իսկ իւր անծր ուրիշներին բարիք անելու համար, իսկ խստասիրտ մարդու վերջներին բարիք անելու համար, իսկ խստասիրտ մարդու վերայ ոչ մի ազդեցութիւն չեն անում ոչ մի տանջանք, ոչ մի աղերսանք և թշուառութեան ամենասոսկալի տեսարաններ: Սնափառութիւնը, փառամոլութիւնը, գովաբանուելու ծարաւը կարող են մեծամեծ յանցանքների, բայց նոյնպէս յաջողութիւնների պատճառ դառնալ: Բացի այն, որ մարդու զործերը և վստածունքները կախում ունեն նրա ներքին էութիւնից, նրա սնահատկան բնութիւնից, ամեն մի դէպքում զօրեղ կերպով ազդում են նրա վերայ կամքի ազատութեան սահմանափակող բնական պայմանները: Ուն յայտնի չէ, որ մեր վճիռներից շատերը շատ անգամ եղանակի տպաւորութեան տակ են առաջ դալիս և շատ անգամ պատահական և անցողական դէպքերի ծնունդ են լինում:

Յայտնի է նոյնպէս, որ մեր ֆիզիքական դրութիւնը շատ մեծ չափով և անդրժելի ազդեցութիւն ունի վճիռների և զօրծերի վերայ:

Երիտասարդ մարդը, ասում է Կրամեր, այլ կերպ է մտածում քան ծերունին, քաղցածը ու կուշտը այլ, բարկացած ու հանգիստ մարդը այլ կերպ: Մարդու այս կամ այն անդամի տկարութեան և այլ հիւսնդութիւնները նոյնպէս դեր են խաղում մեր կեանքում: Այսպիսով մեր տմբողջ կեանքը բաղկացած է պահանջից և ազատութիւնից, բայց շաղկապուած միմեանց հետ: Դեռ հանճարեղ Պլատոնը ասում էր, որ յանցանքների պատճառները անկրթութիւնը, զարգացման պակասութիւնը և պետութեան վատ կազմակերպութիւնն է: Յանցանքները և խելագարութիւնը անբնական բաներ չեն, այլ որոշ պատճառների և պայմանների արգասիք:

Միևնոյն համողման են եկել բժիշկ Ֆլէյշը, Գարսֆալան և Լամբրոզոն, որոնցից վերջին երկուսը ասում են, որ կայ մինչև անգամ լանցաւոր մարդու առանձին տիպ և այս տեսակ մարդիկ լիշեցնում են մարդկութեան վայրենի և նախնական դրութիւնը։ Այս պատճառով արդարացի են հանճարեղ տիկին Ստալլի խօսքերը թէ «Ամեն ինչ հասկանալ կը նշանակի ամեն ինչ ներել»։ Գուցէ մի քանի դարերից յետոյ, երբ մարդկութիւնը աւելի իմաստուն և բաղտաւոր կը լինի, մեր ներկայ քրէական դատերին նոյնպիսի զգացմունքով կը վերաբերուին և նոյնպիսի կարծիք կունենան, որպէս մենք նայում ենք միջնադարեան դատերին, որ կատարւում էին կախարդների վերաբերմամբ։

ԳԱՐ. ԵՆԳ.